

Elżbieta Drogosz-Zabłocka

Sytuacja edukacyjna i zawodowa absolwentów studiów licencjackich – wstępna diagnoza na przykładzie województwa podkarpackiego

W artykule przedstawiona jest wstępna diagnoza sytuacji edukacyjnej i zawodowej absolwentów studiów licencjackich województwa podkarpackiego, jednego z województw Polski wschodniej charakteryzującego się trudną sytuacją na rynku pracy. Badano absolwentów po dwóch latach od ukończenia studiów. W pierwszej części artykułu autorka omawia bazę materiałową badania, charakteryzuje także sytuację na podkarpackim rynku pracy. W części drugiej koncentruje się na sprawach związanych z pracą zawodową absolwentów i motywami jej wyboru oraz kontynuowaniem edukacji na uzupełniających studiach magisterskich. Wstępna diagnoza pokazuje, że istnieje zgoda absolwentów na podejmowanie pracy w pełnym i niepełnym wymiarze godzin oraz pracy dorywczej i na zlecenie zarówno zgodnej, jak i niezgodnej z ukończonym kierunkiem studiów. Większość badanych licencjatów – zarówno tych, którzy pracują, jak i niepracujących – podjęła uzupełniające studia magisterskie, uznając je za konieczny etap kariery zawodowej.

Wprowadzenie

Od kilkunastu lat na polskim rynku pracy, oprócz absolwentów szkół wyższych legitymujących się dyplomem inżyniera czy magistra, obecni są także licencjaci¹. Dotychczasowe badania studentów studiów licencjackich i inżynierskich koncentrowały się na zagadnieniach związanych z realizacją tych studiów, obejmowały plany edukacyjne i zawodowe studentów III roku oraz ocenę ich przygotowania w oczach pracodawców (por. Wójcicka 2002; Drogosz-Zabłocka, Nowakowska, Minkiewicz 2002; Dzijdzik, Kluska 2004; Sztanderska 2004). Nie udzielały jednak odpowiedzi na pytanie, jaka jest, po ukończeniu studiów, rzeczywista sytuacja edukacyjna i zawodowa tej grupy absolwentów szkół wyższych. Poz-

¹ Tytuł wprowadzony na podstawie zarządzenia ministra edukacji z 1992 roku.

nanie tej sytuacji wydaje się istotne z kilku powodów. Po pierwsze, licencjaci stanowią coraz liczniejszą grupę wśród absolwentów szkół wyższych. Studia te, zgodnie z rekomendacjami wyptywającymi z *Deklaracji Bolońskiej (Proces Boloński... 2003; Kraśniewski 2004)* są jednym z trzech – pierwszym – stopniem kształcenia na poziomie wyższym. Mogą być przy tym uznane zarówno za końcowy, jak i za pośredni etap edukacji realizowanej w szkołach wyższych. Po trzecie, dostępne dane statystyczne dotyczące sytuacji na rynku pracy (pierwszej pracy oraz stopy bezrobocia) nie różnicują absolwentów na magistrów i licencjatów, co powoduje brak informacji o rzeczywistej sytuacji zawodowej jednej i drugiej grupy. Szczególnego znaczenia problemy te nabierają w tych regionach Polski, które stoją przed poważnymi trudnościami związanymi z własnym rozwojem. Należą do nich województwa we wschodniej Polsce, których przykładem jest województwo podkarpackie.

Badanie „Moje studia i praca zawodowa”² wpisuje się w obszar badań losów absolwentów studiów licencjackich oraz inżynierskich. Studia te – prowadzone zarówno w uczelniach funkcjonujących na podstawie ustawy o szkolnictwie wyższym, jak i w wyższych szkołach zawodowych – prowadzą do uzyskania dyplomu licencjata lub inżyniera danego kierunku studiów. Absolwenci mają zarówno możliwość dalszego kształcenia, jak i podjęcia pracy zawodowej. W 2002 roku we wszystkich szkołach wyższych na studiach licencjackich i inżynierskich w systemie dziennym, wieczorowym, zaocznym oraz eksternistycznym kształciło się blisko 775 tys. studentów, w tym licencjaci stanowili 73%. Powoli – ale systematycznie – wzrasta także udział absolwentów tych studiów wśród absolwentów szkół wyższych. W roku akademickim 2001/2002 studia licencjackie i inżynierskie³ ukończyło 162,9 tys. absolwentów i stanowili oni 47,6% wszystkich absolwentów szkół wyższych (*Szkoły wyższe... 2003*).

Badanie objęło absolwentów studiów licencjackich z 2002 roku, którzy ukończyli studia w województwie podkarpackim. Zostało ono zrealizowane za pomocą ankiety pocztowej w 2004 roku, tj. dwa lata po zakończeniu studiów przez badanych. Koncentrowało się zwłaszcza na następujących problemach związanych z rzeczywistą sytuacją edukacyjną i zawodową absolwentów:

- Jaka jest sytuacja absolwentów studiów licencjackich, czy pracują lub pracowali, czy byli zarejestrowani jako bezrobotni itd.?
- Czym się kierują podejmując pracę, czy pracują w wyuczonym zawodzie lub zawodach pokrewnych?
- Jeżeli tracą pracę, to z jakich powodów?
- Czy łączą pracę z nauką, jakie studia (kursy) podejmują?
- Jaki jest przebieg ścieżki edukacyjnej i zawodowej absolwentów studiów licencjackich?

Ostatnie z wymienionych pytań odnosi się do opisu i analizy zagadnienia przejścia z edukacji do rynku pracy absolwentów studiów licencjackich. Było ono przedmiotem wielu badań prowadzonych w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, także z inicjatywy OECD (por. Kogan, Brennan 1993; Teichler 1997, Müller, Gangl 2003). Zagadnienie to nie jest jednak przedmiotem artykułu, gdyż wymaga osobnego omó-

² Przeprowadzone w Centrum Badań Polityki Naukowej i Szkolnictwa Wyższego w ramach działalności statutowej.

³ W rocznikach statystycznych GUS określane jako „studia zawodowe”.

wienia. Ograniczę się tylko do opisu drogi edukacyjnej i zawodowej badanych absolwentów po ukończeniu studiów licencjackich.

Ze względu na trudności związane z realizacją próby i przebiegiem badań, można je traktować tylko jako egzemplifikację badań absolwentów.

Baza materiałowa – założenia i realizacja

Wybór województwa

Argumentem przemawiającym za wyborem województwa podkarpackiego była jego przynależność do grupy województw tzw. ściany wschodniej (obok lubelskiego, podlaskiego i świętokrzyskiego), regionów rolniczych lub przemysłowo-rolniczych. Należą one do regionów historycznie ubogich, o słabo rozwiniętych pozarolniczych działach gospodarki. Odsetek ludności zamieszkałej w miastach jest niższy niż średnia krajowa, w województwie podlaskim wynosi on 57,3, a w podkarpackim tylko 40,0 i jest to najniższy wskaźnik w skali kraju (dla Polski wynosi 61,6). Województwa te należą do obszarów o wysokiej stopie bezrobocia (przeciętnie 20–35%)⁴. Czynnikiem hamującym rozwój tych regionów są: nieefektywna struktura zatrudnienia, niski poziom rozwoju usług, niska jakość zasobów ludzkich, a także niski wskaźnik urbanizacji. Charakterystyczną cechą tych województw jest obecność małych, kilkuhektarowych gospodarstw rolnych, słabo nasyconych techniką, produkujących głównie na potrzeby własne. Regiony te wymagają gruntownej restrukturyzacji ze względu na dominację schyłkowych struktur gospodarczych oraz znaczącą rolę sektora produkcji rolnej (por. *Narodowy Plan Rozwoju 2004–2006; Założenia Narodowego Planu Rozwoju na lata 2007–2013; Pomianek i in. 2005; roczniki statystyczne województw lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego 2003*).

W województwach tych szkoły wyższe usytuowane są przede wszystkim w największych miastach regionu: Białymstoku, Kielcach, Lublinie, Rzeszowie, tam także funkcjonuje obecnie najwięcej szkół niepaństwowych, utworzonych po 1990 roku. Warto przypomnieć, że jeszcze w roku akademickim 1990/1991 w wymienionych miastach (z wyjątkiem Lublina) funkcjonowały najwyżej dwie szkoły wyższe, najczęściej były to politechniki (Białystok, Kielce, Rzeszów) oraz wyższe szkoły pedagogiczne (Kielce, Rzeszów) (*Szkolnictwo... 1990/91, 1991*). Szansą dla rozwoju zasobów ludzkich w tych regionach mogą być właśnie studia licencjackie i kierunki kształcenia związane z dalszym rozwojem tych regionów. Przynależność województwa podkarpackiego do grupy województw o podobnych charakterystykach społeczno-gospodarczych pozwala na pokazanie ogólnych tendencji sytuacji edukacyjnej i zawodowej absolwentów studiów licencjackich kształcących na kierunkach ekonomicznych, administracyjnych, informatycznych i usługowych (turystyka).

Absolwenci

Absolwenci szkół wyższych stanowią zróżnicowaną grupę pod względem wieku, rodzaju ukończonej uczelni (akademicka, zawodowa), statusu szkoły wyższej (państwowa, nie-

⁴ Po uwzględnieniu korekty na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego oraz Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań 2002.

państwowa), poziomu kształcenia (licencjacki i inżynierski oraz magisterski), systemu kształcenia (dzienny, wieczorowy, zaoczny, eksternistyczny), kierunku studiów, a w konsekwencji uzyskanych kwalifikacji (np. licencjat, inżynier, magister inżynier). Jeżeli nawet analizy nasze ograniczymy do absolwentów studiów licencjackich, to i tak stanowią oni zróżnicowaną grupę pod względem wieku i rodzaju ukończonych szkół wyższych oraz kierunku studiów.

Absolwenci, aby mogli być włączeni do badań, musieli spełniać następujące kryteria: ukończyć dzienne studia licencjackie w 2002 roku, tj. uzyskać dyplom licencjata od stycznia do grudnia tegoż roku, ukończyć szkołę wyższą państwową lub niepaństwową, prowadzącą studia magisterskie lub zawodowe, która powstała po 1990 roku, oferującą studia licencjackie i mającą absolwentów tych studiów w 2002 roku. Pierwsze kryterium pozwalało jednoznacznie uznać daną osobę za absolwenta. Przyjęcie drugiego kryterium wynikało z przekonania, że w omawianych regionach Polski wschodniej, po 1990 roku, istniała potrzeba tworzenia nowych szkół wyższych wobec ubogiej dotychczas oferty kształcenia na tym poziomie (ten aspekt omówiłam wcześniej). Powstające uczelnie mogły odpowiadać na potrzeby środowiska i rynku pracy, a w konsekwencji sprzyjać absolwentom tych szkół w poszukiwaniu zatrudnienia. Przyjmując założenie o wyborze uczelni powstałych po 1990 roku, zrezygnowano z badania absolwentów największych i najstarszych szkół wyższych w tym województwie, a zatem Uniwersytetu Rzeszowskiego (do 2001 roku Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie) oraz Politechniki Rzeszowskiej. Warto zaznaczyć, że Politechnika nie miała w 2002 roku absolwentów dziennych studiów inżynierskich. Ponieważ żadna z zakwalifikowanych do badań uczelni nie prowadziła w latach 1999–2002 studiów inżynierskich, w rezultacie badanie zostało ograniczone do absolwentów z dyplomem licencjata.

Przyjęte kryteria spełniało siedem szkół wyższych funkcjonujących w województwie podkarpackim. Zostały do nich skierowane prośby o listy absolwentów. W założeniu badanie miało być wyczerpujące, tj. obejmować absolwentów wszystkich dziennych studiów licencjackich z 2002 roku, którzy ukończyli studia w szkołach wyższych spełniających założone kryteria. Objęcie badaniami wszystkich absolwentów było uzasadnione także z tego powodu, iż cztery z siedmiu wybranych uczelni miały w 2002 roku niewielu absolwentów studiów licencjackich, co w zasadniczy sposób nie zwiększało kosztów badań, a pozwalało objąć nimi absolwentów różnych kierunków kształcenia.

Badania realizowano w maju 2004 roku, tj. średnio dwa lata od uzyskania dyplomu. Krótszy okres „obserwacji” absolwentów na rynku pracy mógł nie dostarczyć informacji o rzeczywistych zmianach w ich ścieżkach edukacyjnych i zawodowych, ponieważ coraz częściej obserwujemy odwracalność wejścia na rynek pracy, tzn. przepłatanie się okresów nauki (w różnych formach szkolnych i pozaszkolnych) oraz pracy (por. Teichler 1997)⁵. Innym argumentem przemawiającym za tym terminem był fakt, że pewna grupa absolwentów bezpośrednio po licencjacie podjęła studia uzupełniające i w 2004 roku dobiegały one końca.

⁵ Z badań niemieckich wynika, że sytuacja absolwentów szkół wyższych stabilizuje się dopiero po kilku latach (5–6, a nawet 10), co wskazywałoby na potrzebę znacznie dłuższych obserwacji przejścia niż okres jednego roku.

Realizacja badań

Realizacja pierwotnych zamierzeń okazała się bardzo trudna. Do rektorów szkół wyższych zostały skierowane pisma z prośbą o wyrażenie zgody na udostępnienie listy absolwentów wraz z adresami. Prośbę tę skierowałam do dwóch państwowych uczelni zawodowych i pięciu uczelni niepaństwowych. Zbieranie list absolwentów trwało ponad cztery miesiące. W dwóch uczelniach odmówiono udostępnienia listy absolwentów, a cztery inne, mimo monitu, list absolwentów nie przysłały.

Tylko jeden rektor wyraził zgodę na przygotowanie takiej listy. Spowodowało to objęcie badaniami absolwentów tylko jednej szkoły wyższej, a nie – jak pierwotnie zamierzano – siedmiu. Była to uczelnia niepaństwowa, funkcjonująca od 1996 roku na podstawie ustawy o szkolnictwie wyższym. Od początku swego powstania do 1999 roku oferowała tylko studia licencjackie na czterech kierunkach (ekonomia, administracja, informatyka i ekonometria oraz turystyka i rekreacja). W 1999 roku uzyskała prawo prowadzenia studiów magisterskich na kierunku ekonomia.

Po około dwóch tygodniach od wysłania ankiety skierowałam do wszystkich respondentów pismo – z podziękowaniem do osób, które ankietę nadesłały oraz ponowną prośbą do tych osób, które jeszcze tego nie uczyniły. Dzięki podaniu adresu e-mail otrzymałam dwie prośby o nadesłanie ankiet drogą elektroniczną. Podany w piśmie numer telefonu służył także rodzicom lub rodzeństwu osób badanych do podania informacji, iż syn lub córka (siostra lub brat) przebywa za granicą i nie może wypełnić ankiety. Tą drogą uzyskałam informacje od 4 osób.

Ponieważ badanie odbywało się po blisko dwóch latach od ukończenia przez absolwentów studiów licencjackich, największym problemem było uzyskanie kompletnej, a przede wszystkim aktualnej listy. Nie było żadnej pewności, że adresy oraz dane osobowe absolwentów są nadal aktualne. Wątpliwości dotyczyły np. kobiet, które w czasie od ukończenia studiów mogły wyjść za mąż, zmienić nazwisko i adres. Zdarzyło się tak w kilku przypadkach⁶. Ten etap badań należał do najtrudniejszych nie tylko dlatego, że udostępnienie list absolwentów napotkało liczne trudności, ale wydłużyło znacznie przebieg samych badań.

Z uzyskanych danych wynika, że zdecydowana większość badanych – ponad cztery piąte – uzyskała dyplom licencjata od czerwca do września 2002 roku (najwięcej w lipcu). Dla większości absolwentów okres od uzyskania dyplomu do momentu badania wynosił zatem średnio 22 miesiące. Fakt ten miał istotne znaczenie przy analizie drogi zawodowej i edukacyjnej absolwentów od momentu uzyskania dyplomu do chwili przeprowadzenia badania.

Ocena próby zrealizowanej

W województwie podkarpackim w 2002 roku studia licencjackie w uczelniach spełniających kryteria badań ukończyło 1256 osób, absolwenci badanej szkoły stanowili 44,6% tej populacji. Absolwenci z 2002 roku kończyli najczęściej kierunki ekonomiczne, administracyjne oraz zarządzanie. W zrealizowanym badaniu ankiety wysłano do wszystkich

⁶ Na kopercie zwrotnej podawano, że osoba, do której wysłano ankietę, nazywa się obecnie inaczej i mieszka pod innym adresem.

560 absolwentów dziennych studiów licencjackich wybranej do badań szkoły. Byli to absolwenci kierunków: ekonomia, administracja, informatyka i ekonometria oraz turystyka i rekreacja. Zwroty otrzymałam od 296 osób, co stanowi 52,8% ankiet wysłanych. Jeżeli próbę pomniejszymy o przypadki niewypełnionych, odesłanych ankiet, zwrot z powodu nieaktualnego adresu oraz odesłanie ankiety z adnotacją rodziców lub rodzeństwa, że adresat przebywa za granicą, a także telefony od rodziców potwierdzające pobyt dziecka za granicą, to odsetek realizacji próby wynosił 54,3. Biorąc pod uwagę zastosowaną technikę badawczą, osiągnięty procent zwrotów należy ocenić jako dość wysoki.

W ocenie reprezentatywności zwróconych ankiet dla badanej populacji wzięłam pod uwagę następujące możliwe przyczyny wypaczeń: nierównomierność zwrotów uzyskanych od absolwentów poszczególnych kierunków, nierównomierność zwrotów od kobiet i mężczyzn (spodziewałam się, że więcej kobiet niż mężczyzn odeśle ankiety) oraz nierównomierność zwrotów od pracujących i bezrobotnych (spodziewałam się więcej zwrotów od osób, którym powiodło się na rynku pracy). Struktura zwrotów według kierunków kształcenia różniła się znacznie od ankiet wysłanych: od 38% zwrotów dla kierunku ekonomia do 59% dla kierunku turystyka i rekreacja. Próba zrealizowana jest zatem wypaczona ze względu na kierunek studiów. Pośród ankiet uzyskanych: kobiety stanowiły 66,3%, wysłanych – 62%. Więcej kobiet niż mężczyzn odesłało ankiety, ale w stosunku do struktury ankiet wysłanych różnice te są nieznaczne. Najtrudniejszy problem, którego w zasadzie nie można rozwiązać, to sprawdzenie hipotezy, że struktura zwrotów jest podobna do rzeczywistych sytuacji absolwentów na rynku pracy, tzn. – najogólniej rzecz ujmując – odpowiada rzeczywistej strukturze pracujących, bezrobotnych i uczących się. Rozwiązanie tego problemu byłoby możliwe tylko wówczas, gdybyśmy dotarli do każdego absolwenta. Te odchylenia próby zrealizowanej mogły wpłynąć na przedstawiane dalej rezultaty badania, co Czytelnik powinien brać pod uwagę.

Rzeczywistość edukacyjna i rynek pracy w województwie podkarpackim

Podkarpacie jest regionem rolniczo-przemysłowym, w którym od 1990 roku następowały głębokie zmiany społeczno-gospodarcze wywołane przede wszystkim recesją niektórych branż przemysłu, zwłaszcza lotniczego i zbrojeniowego usytuowanych w rejonie Mielca, Stalowej Woli i Rzeszowa (związanych z Centralnym Okręgiem Przemysłowym). Na Podkarpaciu spadek zatrudnienia w przemyśle nastąpił szczególnie w początkowym okresie transformacji, w wyniku recesji, jaka dotknęła wiele gałęzi gospodarki. Obecnie pozostał tam głównie przemysł spożywczy i chemiczny (por. Malikowski 1994). Istotne dla rynku pracy, ze względu na preferencyjne warunki inwestowania, są utworzone dwie specjalne strefy ekonomiczne – jedna w Mielcu, druga w Tarnobrzegu. Odgrywają one kluczową rolę w pozyskiwaniu inwestorów krajowych i zagranicznych, co wiąże się z tworzeniem nowych firm i miejsc pracy.

Pod koniec 2002 roku liczba pracujących w województwie podkarpackim wynosiła 637,4 tys. osób⁷. Dominującą rolę, podobnie jak w całym kraju, odgrywał sektor prywatny

⁷ Dane z 2002 roku podawane są w dwóch ujęciach: pierwszym, uwzględniającym dane z Powszechnego Spisu Rolnego 1996 i drugim, odnoszącym się do Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002. Przytaczane dane odnoszą się do drugiego ujęcia.

ny, w którym znalazło pracę 70,1% wszystkich pracujących. Analizując ich strukturę według sektorów ekonomicznych, najwyższy odsetek pracujących trzeba odnotować w usługach – 46,9 (odpowiednio: rynkowych – 28,1 oraz nierynkowych – 18,8), następnie w przemyśle (28,1) oraz rolnictwie (25,0). W porównaniu z innymi województwami omawianego regionu, na Podkarpaciu mniej osób pracuje w sektorze rolniczym – 25,0% (wobec 38,3% oraz 35,5% odpowiednio w województwach lubelskim i podlaskim), natomiast więcej w usługach – 46,9% (43,2% – lubelskie, 45,4% – podlaskie). W województwach tych odsetek pracujących w usługach jest niższy niż dla Polski (55,2). Obserwując tendencje zmian na krajowym rynku pracy, można się spodziewać, że w województwie podkarpackim, jak i w pozostałych, będzie następował dalszy rozwój usług kosztem sektora rolniczego i przemysłowego (*Rocznik statystyczny pracy 2003*; *Roczniki statystyczne województw 2003*).

Pod względem przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w 2002 roku województwo podkarpackie zajmowało ostatnie miejsce w kraju, oferując najniższe wynagrodzenia. Jeżeli przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w Polsce w 2002 roku przyjąć za 100, to jego odpowiedniki w województwach podkarpackim, lubelskim i podlaskim wynosiły odpowiednio: 83,7, 86,7 i 87,4⁸.

W stosunkowo najkorzystniejszej sytuacji znajdowały się osoby z wykształceniem wyższym, które stanowiły wśród bezrobotnych 4,2%. Na brak pracy i zostanie bezrobotnym najbardziej narażone były osoby młode, w wieku 25–34 lata, legitymujące się niskim poziomem wykształcenia (głównie zasadniczym zawodowym) i krótkim stażem pracy (do pół roku). Ten stan pozostaje w zasadzie niezmienny od początku okresu transformacji (*Rocznik statystyczny pracy 2003*).

Szkoły wyższe województwa są usytuowane przede wszystkim w największych miastach regionu: Rzeszowie (162 tys. mieszkańców), Stalowej Woli (72 tys.), Przemyślu (69 tys.) i Mielcu (65 tys.), ale trzeba także wspomnieć o niepaństwowych szkołach wyższych mieszczących się w takich miejscowościach jak Tyczyn czy Ropczyce. Warto przypomnieć, że pierwsza niepaństwowa szkoła wyższa powstała w tym regionie dopiero w 1995 roku (w Polsce pierwsza uczelnia niepaństwowa została zarejestrowana w sierpniu 1991 roku, w roku akademickim 1995/1996 funkcjonowało już 80 takich szkół, w których kształciło się blisko 90 tys. studentów). W latach 1996–1997 w województwie podkarpackim powstało pięć nowych niepaństwowych szkół wyższych, oferujących kształcenie przede wszystkim na kierunkach związanych z ekonomią, zarządzaniem i administracją. W 1998 roku utworzono jedną z pierwszych ośmiu państwowych wyższych szkół zawodowych. Obecnie funkcjonuje tam 19 szkół wyższych państwowych i niepaństwowych.

Licencjaci pracują, kontynuują studia, łączą naukę z pracą

Wyniki badania

Ze względu na doświadczenia związane z pracą, można wyróżnić dwie zasadnicze grupy badanych: pierwszą, obejmującą absolwentów, którzy pracują bądź pracowali oraz

⁸ *Rocznik statystyczny pracy 2003*, s. CXXV. Bez podmiotów gospodarczych o liczbie zatrudnionych do 9 osób, przedsiębiorstwa PKP SA, poczty publicznej oraz operatorów telekomunikacyjnych sieci publicznej.

drugą, złożoną z kontynuujących studia, którzy jednocześnie bezskutecznie poszukiwali pracy lub nie pracowali i nie poszukiwali pracy. Pierwszą grupę tworzą zatem absolwenci mający doświadczenia zawodowe i pewien staż pracy. W tej grupie trzy piąte łączy lub łączyło (podczas kiedy pracowali) pracę z nauką. Druga grupa absolwentów nie ma doświadczeń zawodowych, ale inwestuje w kształcenie, co ma przynieść w przyszłości większe szanse na rynku pracy.

Niewielka liczebność zrealizowanej próby sprawia, że przedstawione wyniki należy traktować z dużą ostrożnością. Mogą one służyć tylko sformułowaniu hipotez dotyczących najogólniejszych tendencji związanych z sytuacją edukacyjną i zawodową licencjatów, szczególnie w regionach mających podobne cechy jak województwo podkarpackie.

Sytuacja zawodowa absolwentów

Od ukończenia studiów pracowało blisko trzy piąte absolwentów, ale w trakcie przeprowadzania badania jedna trzecia z nich już pracę utraciła. Wśród pracujących, na pełnym etacie był zatrudniony blisko co trzeci absolwent, a na części etatu, stałych zleceniach lub dorywczo pracował co piąty. Co dziewięćdziesiąty z tej grupy pracował we własnej bądź rodzinnej firmie. Zdecydowana większość absolwentów (blisko trzy czwarte) pracuje w sektorze prywatnym, co piąty – w sektorze publicznym.

Spośród pracujących co drugi absolwent znalazł zatrudnienie w firmach, których profil działalności związany był z usługami, produkcją i budownictwem, ale najliczniejszą grupę (ponad cztery piąte) stanowiły wśród nich osoby zatrudnione w firmach prowadzących działalność usługową i produkcyjną oraz związaną z handlem i naprawami. Pozostali byli pracownikami szeroko pojętej edukacji⁹, administracji państwowej i samorządowej oraz usług turystycznych. Znajduje to potwierdzenie w zmianach zachodzących na rynku pracy Podkarpacia. Jeżeli przyjrzymy się zmianom zatrudnienia w latach 1999–2002 w poszczególnych sekcjach gospodarki województwa, to można zaobserwować zwiększający się odsetek zatrudnionych w handlu i naprawach (z 13,0 do 14,7), w edukacji (z 10,6 do 12,1) oraz obsłudze nieruchomości i firm (z 4,5 do 5,7). W sekcjach tych mogli właśnie znaleźć miejsca pracy absolwenci uczelni. Ponad dwie piąte licencjatów to pracownicy biurowi oraz sprzedawcy. Co czwarty pracował na stanowisku ekonomisty, bankowca lub specjalisty do spraw biznesu, 9 spośród 118 było informatykami. Wśród pracujących największy odsetek stanowili absolwenci kierunków ekonomicznych i administracyjnych, ale to oni stanowili jednocześnie najliczniejszą grupę wśród badanych.

Tylko jedna trzecia pracujących licencjatów wykonywała pracę zgodną z kierunkiem ukończonych studiów, a tylko jedna piąta przyznaje, że praca ta jest także zgodna ze specjalnością. Niepokojący jest jednak fakt, że ponad dwie piąte zatrudnionych absolwentów wykonywało pracę nie związaną ani z kierunkiem, ani ze specjalnością studiów, które ukończyli. Tak wysoki odsetek osób pracujących w zupełnie innej dziedzinie niż ukończone studia może wskazywać na pewne ogólniejsze tendencje, głównie na podkarpackim i podobnych rynkach pracy, tj. niedostosowanie kierunków kształcenia w szkołach wyższych do potrzeb rynku pracy, może być także skutkiem trudnej sytuacji na rynku i braku miejsc pracy dla specjalistów.

⁹ Do obszaru edukacji zaliczam edukację szkolną i pozaszkolną, szkolnictwo wyższe oraz doradztwo personalne.

W otrzymaniu przez absolwentów pracy istotną rolę odegrali rodzice i znajomi. Blisko jednej trzeciej licencjatów to właśnie rodzice i znajomi pomogli w uzyskaniu pracy, a co szóstemu zaproponowali pracę w firmie rodzinnej. Absolwenci poszukując pracy korzystali z ogłoszeń prasowych (co ósmy znalazł pracę w ten właśnie sposób), także co ósmy korzystał z pomocy instytucji rynku pracy, w tym urzędów i biur pośrednictwa pracy. Taki wynik może wskazywać na ogólniejszą tendencję, że na „trudnych” rynkach pracy, o wysokiej stopie bezrobocia szczególnie wśród grup narażonych na brak pracy (tj. ludzi młodych, bez doświadczenia zawodowego) czynnikiem decydującym o uzyskaniu pracy są „układy i znajomości”, a przede wszystkim pomoc rodziców i znajomych. Może to również świadczyć o niewypełnianiu lub wypełnianiu w ograniczonym zakresie powierzonych funkcji przez instytucje rynku pracy.

Zdecydowana większość absolwentów – ponad cztery piąte – pracuje w miejscowości, w której mieszka lub w jednym z sąsiednich powiatów, ale na terenie województwa.

Warto także przyrzeć się (bardzo nielicznym) absolwentom pracującym jako personel zarządzający, nauczyciele akademicki, pracownicy w rolnictwie oraz pracownicy prac prostych. Tylko dwóch pracujących absolwentów zajmowało stanowiska personelu zarządzającego. Może to świadczyć o małym zainteresowaniu absolwentami studiów licencjackich jako potencjalnymi kandydatami na stanowiska kierownicze. Zajmowane są one przede wszystkim przez osoby z dyplomem magistra. Potwierdzają to zarówno badania, jak i prasowe oferty pracy (Marody, red. 2002; Minkiewicz, Drogosz-Zabłocka 2004). Na stanowiska personelu zarządzającego preferuje się osoby z wykształceniem magisterskim, doświadczeniem zawodowym, często po studiach podyplomowych. Kolejnych dwóch absolwentów pracowało na stanowiskach nauczycieli akademickich. Jeżeli nawet przyjmemy, że kontynuują oni studia uzupełniające, to i tak ich zatrudnienie nie jest zgodne z obowiązującymi przepisami prawa wymagającego od kandydata na stanowisko asystenta posiadania tytułu zawodowego magistra lub równorzędnego tytułu zawodowego (np. lekarza)¹⁰. Zatrudnianie pracowników nie mających odpowiednich kwalifikacji może wskazywać zarówno na brak zainteresowania tą pracą osób spełniających wymagane kryteria, jak i na rzeczywisty brak kadry z odpowiednim przygotowaniem. Jak wskazują dane dotyczące rynku pracy w województwie podkarpackim, zatrudnienie w edukacji od 1999 roku stale wzrasta. Spośród 118 pracujących absolwentów tylko dwie osoby znalazły zatrudnienie w rolnictwie. Tak znikome zainteresowanie tym sektorem gospodarki może wskazywać zarówno na brak zainteresowania młodzieży pracą w rolnictwie (mimo znacznej liczby ludności zamieszkującej na wsi i pracującej w rolnictwie), jak i niemożność absorpcji osób z wykształceniem wyższym przez ten sektor. W przypadku badanych absolwentów chodziło raczej o świadczenie usług administracyjnych czy ekonomicznych na rzecz rolnictwa bądź też organizowanie agroturystyki. Szczególnie ta druga przyczyna świadczy o słabo rozwiniętym rolnictwie, zarówno pod względem technicznym, jak i organizacyjnym. Innym, także jednostkowym przypadkiem, na który jednak warto zwrócić uwagę, są absolwenci podejmujący zatrudnienie poniżej swoich kwalifikacji. Za taką pracę można uważać wykonywanie czynności prostych, wymagających krótkiego przyuczenia kursowego. Do zagadnienia tego wróćę opisując motywy decydujące o podjęciu pracy.

¹⁰ Zgodnie z art. 80 ust. 4 *Ustawy o szkolnictwie wyższym* z 12 września 1990 roku (DzU nr 65, poz. 385).

Blisko trzy czwarte pracujących absolwentów znalazło zatrudnienie w miejscowości zamieszkania lub w jej pobliżu. Trzy pracują w Warszawie, a trzy za granicą. Dwie osoby pracujące w Warszawie tam ukończyły szkołę średnią, co może wskazywać na powrót po ukończonych studiach do miejsca poprzedniego zamieszkania. Widoczna jest jednak pewna ogólniejsza tendencja mówiąca o braku mobilności przestrzennej młodych absolwentów Podkarpacia. Decyzje o zmianie miejsca zamieszkania związane są raczej z wyjazdem za granicę albo powrotem do poprzedniego (sprzed studiów) miejsca zamieszkania.

Sytuacja utraty pracy przez absolwentów

Jak już zaznaczyłam, wśród absolwentów, którzy zdobywali doświadczenia zawodowe byli tacy, którzy wprawdzie od ukończenia studiów do chwili przeprowadzenia badania pracowali, ale z różnych przyczyn pracę tę utracili. Stanowili oni jedną trzecią spośród kiedykolwiek pracujących od ukończenia studiów i jedną piątą wszystkich badanych absolwentów. Większość z nich (ponad połowa) zakończyła pracę na czas określony lub wykonywaną na zlecenie. Jedna czwarta przestała pracować, ponieważ rozpoczęła dalsze kształcenie. Wśród tych, którzy utracili pracę większy odsetek (ponad jedna trzecia) niż wśród pracujących pracował w sektorze publicznym. Zatrudnianie absolwentów może wiązać się z pewnymi ulgami finansowymi dla pracodawców. Absolwentów zatrudniają instytucje administracji państwowej i samorządowej. Jest to często staż lub praca na czas określony, prawdopodobnie do chwili utraty statusu absolwenta. Co trzeci absolwent, który utracił pracę, był właśnie pracownikiem biurowym. Także co trzeci pracował jako sprzedawca lub inny pracownik sfery usług. Blisko jedna piąta absolwentów wykonywała prace proste, przypisywane osobom o najniższych kwalifikacjach.

Warto tu nawiązać do realizowanego w 2002 roku programu aktywizacji zawodowej absolwentów „Pierwsza praca”, którego podstawowym celem jest stworzenie warunków do podejmowania pracy przez absolwentów np. w charakterze stażysty. Zatrudnienie to staje się źródłem uzyskania samodzielnych dochodów i ważnego dla absolwenta doświadczenia zawodowego, motywuje także do pozyskiwania kolejnych miejsc pracy. Z danych uzyskanych w wyniku monitorowania realizacji programu wynika, że w województwie podkarpackim preferowaną formą aktywizacji absolwentów było refundowanie pracodawcom części kosztów ponoszonych w wyniku zatrudnienia absolwenta. Z danych Ministerstwa Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej wynika, że ponad połowa absolwentów uczestniczących w pierwszym półroczu 2002 roku w tym programie korzystała ze stażu absolwenckiego, a jedna trzecia (najwięcej w kraju) z innego instrumentu wsparcia zatrudnienia – refundacji. Program skierowany jest do wszystkich absolwentów szkół ponadgimnazjalnych, w tym także do absolwentów szkół wyższych (Ministerstwo Gospodarki... 2003, s. 8 i 12).

Przyglądając się bliżej firmom, w których pracowali absolwenci, można sądzić, iż była to praca sezonowa, związana np. z wypoczynkiem wakacyjnym i urlopami, bowiem co czwarty absolwent stracił pracę w usługach turystycznych i rekreacji. Wynik ten trzeba jednak interpretować z ostrożnością ze względu na znaczący odsetek absolwentów kierunku turystyka i rekreacja w zwróconych ankietach.

Istotną rolę w pozyskaniu tej pracy, podobnie jak w przypadku nadal pracujących absolwentów, odegrali ich rodzice i znajomi. Wynik ten potwierdza już wcześniej zaznaczoną tendencję. Co szósty absolwent korzystał z ofert powiatowego urzędu pracy, czterech

utraciło pracę, którą uzyskali po zakończeniu stażu. A zatem staż jako instrument rynku pracy przyczynił się do zdobycia przez licencjatów doświadczeń zawodowych, chociaż nie przyczynił się do utrzymania zatrudnienia. Niemal trzy czwarte absolwentów utraciło pracę wykonywaną w miejscowości, w której mieszkali lub w jej pobliżu. Blisko co czwarty z tej grupy utracił pracę wykonywaną za granicą.

Motywy podejmowania pracy

Spośród absolwentów pracujących po ukończeniu kształcenia tylko jedna trzecia wykonywała pracę zgodną z kierunkiem ukończonych studiów. Dlatego warto podjąć próbę sprawdzenia, jakie motywy decydowały o jej podjęciu, czy była to bardziej konieczność wynikająca z trudnej sytuacji na rynku pracy, o czym wspominałam opisując rynek pracy na Podkarpaciu, czy też istnieją inne, specyficzne motywy podejmowania przez licencjatów pracy.

Rozkłady odpowiedzi obrazuje zestawienie przedstawione na rysunku 1. Każdy z absolwentów mógł wskazać nie więcej niż dwie odpowiedzi. Ponad połowa badanych stwierdziła, że podjęła tę pracę z braku innych możliwości. Znaczący odsetek takich odpowiedzi świadczy nie tylko o niskiej atrakcyjności podejmowanej pracy, ale o konieczności akceptacji każdego rodzaju zatrudnienia. Może również potwierdzać hipotezę, że w przypadku wysokiego bezrobocia dotyczącego osoby młode, o krótkim stażu (do takich zaliczamy absolwentów), o podjęciu danej pracy przez licencjatów decyduje bardziej konieczność niż rzeczywisty wybór. Wynik ten powinien skłaniać do refleksji o konieczności ścisłej współpracy instytucji rynku pracy¹¹, szkół wyższych i funkcjonujących w nich biur karier. Wykorzystanie instrumentów rynku pracy (np. programu „Pierwsza praca” zwiększającego zatrudnialność absolwentów) powinno stać się przedmiotem zarówno ogólnouczelnianych dyskusji, jak i podejmowania konkretnych działań we współpracy z władzami regionu i pracodawcami.

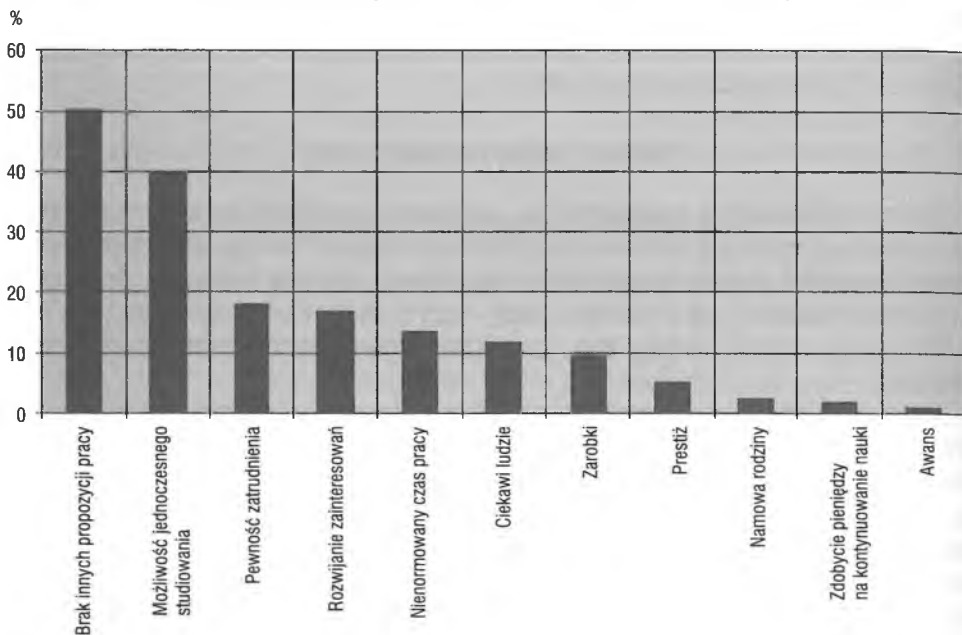
Warto jeszcze zwrócić uwagę, że licencjaci mogą „przegrywać” z absolwentami studiów magisterskich i lepiej przygotowanymi specjalistami (np. po studiach podyplomowych, ze stażem pracy). Potwierdzają to opinie pracodawców w badaniach przeprowadzonych pod kierunkiem Marii Wójcickiej. Pracodawcy chętniej zatrudniają magistrów, uważając ich za „prawdziwych” absolwentów studiów wyższych, lepiej przygotowanych do pracy niż licencjaci (Wójcicka 2002; Drogosz-Zabłocka 2002).

Możliwość pracy i jednoczesnego studiowania to drugi pod względem częstości wskazań motyw podejmowania pracy przez badanych. Wskazało go dwie piąte absolwentów. W badaniu Marii Wójcickiej (2002) zdecydowana większość studentów zamierzała pracować, ale tylko nieliczni deklarowali, że nie będą łączyć pracy z nauką. Deklaracje studentów znalazły potwierdzenie w praktyce. Być może jest i tak, że absolwenci, chcąc łączyć pracę z nauką, zwłaszcza w regionach charakteryzujących się słabo rozwiniętymi pozarolniczymi działami gospodarki i trudną sytuacją na rynku pracy, nie mają dużych możliwości wyboru i akceptują każdą pracę. Warto zatem sprawdzić współwystępowanie obu motywów.

¹¹ Zgodnie z *Ustawą z 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy* (DzU 1999, poz. 1001) do instytucji rynku pracy zaliczane są: publiczne służby zatrudnienia, Ochotnicze Hufce Pracy, agencje zatrudnienia, instytucje szkoleniowe, instytucje dialogu społecznego, instytucje partnerstwa lokalnego.

Rysunek 1

Motywy podjęcia pracy przez absolwentów z dyplomem licencjata

Pewność zatrudnienia – to kolejny motyw podjęcia pracy przez licencjatów, wskazywany przez co szóstego badanego. Wiąże się on bardziej z pracą wykonywaną w sektorze publicznym niż prywatnym, w którym znacznie trudniej o „pewność” zatrudnienia. Nieliczni absolwenci (11 na 118 pracujących) podjęli pracę ze względu na wysokie zarobki bądź możliwość dodatkowych zarobków. Wydaje się, że tak mały odsetek absolwentów kierujących się motywami finansowymi przy podejmowaniu pracy świadczy o znajomości realiów podkarpackiego rynku pracy (a także podobnych regionów) i oferowanych najniższych w skali kraju wynagrodzeniach. Może również wskazywać na fakt, że oferta dobrej płatnej pracy jest dobrem raczej rzadkim i dlatego należy przyjąć każdą propozycję.

Wiedza i umiejętności uzyskane w czasie studiów

Dwie trzecie pracujących absolwentów ocenia, że wiedza i umiejętności nabyte podczas studiów są bardzo przydatne lub dość przydatne w ich pracy zawodowej. Przeciwnego zdania jest jedna trzecia. Absolwenci uważają, że podczas studiów nie zdobyli umiejętności praktycznych związanych z wyuczonym zawodem – pogląd taki wyraża dwie piąte pracujących licencjatów, co piąty natomiast uważa, że nie uzyskał podczas studiów specjalistycznej wiedzy zawodowej. Odpowiedzi te wskazują na potrzebę wyróżnienia i określenia programów studiów licencjackich mających charakter zawodowy oraz ogólny. Badani absolwenci ukończyli studia licencjackie w szkole wyższej mającej uprawnienia do prowadzenia studiów magisterskich, a zatem można było oczekiwać, że oferowane programy kształcenia miały charakter raczej ogólny niż zawodowy, podczas gdy oczekiwania studentów skierowane były raczej na studia zawodowe, co potwierdzają ich opinie doty-

czące zdobywania umiejętności praktycznych oraz specjalistycznej wiedzy zawodowej. Co dziesiąty absolwent uważa, że nie zdobył podczas studiów umiejętności posługiwania się językiem obcym, również co dziesiąty jest zdania, że brak mu specjalistycznej wiedzy zawodowej. Licencjaci wskazują na brak umiejętności pisania syntetycznych raportów, co w zestawieniu ze znacznym odsetkiem osób wykonujących prace biurowe może oznaczać braki w przygotowaniu do takiej pracy. Z drugiej strony, pisanie syntetycznych raportów jest umiejętnością, którą zdobywa się w szkole średniej, na studiach można ją natomiast doskonalić, wykorzystując dorobek poznawanych dziedzin nauki.

Absolwenci kontynuujący kształcenie

Większość badanych licencjatów (dwie trzecie) kontynuowała kształcenie na uzupełniających studiach magisterskich, innych studiach licencjackich, studiach podyplomowych lub podjęła kształcenie kursowe. Pośród osób uczących się ponad 92% stanowili studenci uzupełniających studiów magisterskich. Tylko nieliczni (sześć osób na 194 uczące się) podjęli inne studia licencjackie i tyleż samo kształcenie kursowe.

Analizując sytuację absolwentów kontynuujących kształcenie, warto przyjrzeć się motywom podjęcia takiej decyzji. Badani mogli wskazać nie więcej niż dwie odpowiedzi. Najlicniejsza grupa licencjatów – blisko trzy czwarte – podjęła studia uzupełniające, ponieważ chciała dalej się kształcić, a studia stwarzały takie możliwości. Ponad połowa traktowała ukończone studia licencjackie jako pierwszy etap studiów wyższych, a blisko połowa wyrażała opinię, że pracodawcy poszukują przede wszystkim absolwentów studiów magisterskich. Dwie ostatnie odpowiedzi znajdują także potwierdzenie w badaniach prowadzonych pod kierunkiem Marii Wójcickiej (Wójcicka 2002; Drogosz-Zabłocka, Nowakowska, Minkiewicz 2002). Drugą pod względem liczebności opinią było przypisywanie studiom licencjackim i inżynierskim zadań związanych z pierwszym etapem studiów ogólnych.

Ponad połowa kontynuujących kształcenie na studiach magisterskich podjęła studia w szkole, w której uzyskała tytuł licencjata¹². Także ponad połowa podjęła studia zaoczne, a ponad dwie piąte – dzienne. Nieliczni licencjaci – tylko trzy osoby – studia wieczorowe i eksternistyczne. W rzeczywistości okazało się, że podjęcie studiów uzupełniających w tej samej uczelni, w której absolwenci zdobyli tytuł licencjata było „najłatwiejszym” wyborem ze względu na możliwość realizacji planów w znanej sobie placówce oraz położenie szkoły w miejscu zamieszkania lub w pobliżu. Ponad cztery piąte studiowało w uczelni położonej w miejscu zamieszkania lub w pobliżu. Nie wiadomo także, czy i w jakim zakresie władze i nauczyciele akademicy uczelni nie namawiali swoich studentów do podjęcia dalszego kształcenia, tym bardziej że oferta edukacyjna dotyczyła m.in. studiów uzupełniających.

Ścieżki edukacyjne i zawodowe po studiach licencjackich

Jednym z celów badania było określenie ścieżek edukacyjnych i zawodowych absolwentów na rynku pracy. Chodziło bowiem o przeanalizowanie, jaki jest przebieg drogi edu-

¹² W czasie rozpoczynania przez badanych studiów licencjackich uczelnia uzyskała prawo prowadzenia studiów magisterskich na jednym z kierunków. Nie prowadziła początkowo jednolitych studiów magisterskich, tylko studia uzupełniające.

kacyjnej oraz zawodowej, czy po uzyskaniu licencjatu podejmują pracę, gdzie pracują, czy łączą pracę z nauką.

Analizując przebieg sytuacji edukacyjnej i zawodowej badanych, można było wyróżnić 11 ścieżek, ale cztery z nich były udziałem największej liczby absolwentów. Pozostałe dotyczyły kilku lub kilkunastu osób. Pierwsza z czterech ścieżek, przypisana co dziwiątemu absolwentowi, to ścieżka pracy od ukończenia studiów do chwili badania. Druga, do której można zaliczyć co siódmego absolwenta, to ścieżka pracy, utraty pracy i jej poszukiwania. Ścieżce tej nie towarzyszyło kształcenie w żadnej formie. Ścieżka trzecia, najbardziej powszechna, która była udziałem co trzeciego absolwenta, to ścieżka studiów uzupełniających oraz pracy bądź pracy, utraty pracy i jej poszukiwania. Ostatnia ścieżka, przypisana co piątemu absolwentowi, to ścieżka uzupełniających studiów magisterskich, którym nie towarzyszyła żadna praca. W pięciu przypadkach nie można było jednoznacznie ustalić przebiegu ścieżki edukacyjnej i zawodowej po studiach licencjackich. Warto także zwrócić uwagę na nieliczną grupę absolwentów (11 na 296) nie uczących się, nie pracujących i nie poszukujących pracy po ukończeniu studiów licencjackich. Przyczyną tego stanu była sytuacja rodzinna, choroba, ale nie każdy z badanych wskazał podstawę swojej bierności edukacyjnej i zawodowej. Wydaje się, że ta grupa absolwentów wymagałaby dodatkowych badań ze względu na możliwość wykluczenia z rynku pracy.

Uwagi końcowe

Trudna sytuacja na rynku pracy, wysoka stopa bezrobocia dotycząca osoby młode, z krótkim stażem pracy, oraz słabo rozwinięte pozarolnicze działy gospodarki nie stanowią obiecującej perspektywy dla absolwentów szkół wyższych. Jednocześnie stosunkowo niewysoki odsetek osób bezrobotnych z wykształceniem wyższym, specjalne strefy ekonomiczne sprzyjające powstawaniu firm i miejsc pracy, stale rozwijający się sektor usług, mogły stwarzać pewne nadzieje zarówno na znalezienie, jak i zorganizowanie własnego miejsca pracy.

Analiza sytuacji edukacyjnej i zawodowej absolwentów studiów licencjackich pozwala stwierdzić, że mimo niesprzyjających warunków na rynku pracy absolwenci znajdują zatrudnienie, ale dla znacznego odsetka z nich podstawowym motywem podjęcia danej pracy jest brak innych ofert oraz możliwość pogodzenia obowiązków pracownika z jednoczesnym studiowaniem. Świadczy to o trafnym odczytywaniu przez licencjatów sytuacji na lokalnym rynku pracy – godzenie się na pracę, nawet poniżej kwalifikacji, przy jednoczesnym kontynuowaniu kształcenia na studiach uzupełniających prowadzących do uzyskania tytułu magistra. Praca, chociaż nie związana z kierunkiem i specjalnością ukończonych studiów, a często nie wymagająca nawet ukończenia studiów wyższych (np. pracownicy przy pracach prostych), staje się dla licencjatów „kapitałem doświadczenia zawodowego”, co w konsekwencji może zwiększyć ich szanse na rynku pracy. Ważne dla licencjatów wydaje się podjęcie studiów magisterskich, a praca powinna umożliwiać realizację tych zamierzeń. Chociaż stwierdzenia te dotyczą absolwentów z jednego województwa, można uznać, że mogą być prawdziwe także dla innych, podobnych województw. Dla znacznego odsetka licencjatów podjęta praca nie jest zgodna ani z kierunkiem ukończonych studiów, ani ze specjalnością. Licencjaci z województwa podkarpackiego, a być może z innych podob-

nych województw, charakteryzują się niską mobilnością przestrzenną, poszukują zatrudnienia w miejscu zamieszkania lub w najbliższej okolicy. Do znalezienia pracy najczęściej wykorzystują pomoc rodziny i znajomych.

Bibliografia

Drogosz-Zabłocka E., Nowakowska R., Minkiewicz B. 2002

Licencjat w uczelni i na rynku pracy, Centrum Badań Polityki Naukowej i Szkolnictwa Wyższego, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Drogosz-Zabłocka E., Minkiewicz B. 2004

Pracodawcy i absolwenci – oczekiwania i rzeczywistość, w: J. Dietl, Z. Sapijaszka (red.): *Oczekiwania biznesu wobec wyższych studiów menedżerskich. Materiały konferencyjne*, Fundacja Edukacyjna Przedsiębiorczości, Łódź.

Dzidzik A., Kluska R. 2004

Porównanie oczekiwań studentów i pracodawców wobec wiedzy, umiejętności i kwalifikacji wynoszonych ze studiów, w: J. Dietl, Z. Sapijaszka (red.): *Oczekiwania biznesu wobec wyższych studiów menedżerskich. Materiały konferencyjne*, Fundacja Edukacyjna Przedsiębiorczości, Łódź.

Kogan M., Brennan J. 1993

Higher Education and the World: An Overview, „Higher Education in Europe”, vol. XVIII, nr 2.

Kraśniewski A. 2004

Proces Boloński: dokąd zmierza europejskie szkolnictwo wyższe?, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa.

Marody M. (red.) 2000

Między rynkiem a etatem, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.

Malikowski M. 1994

Główne kierunki przemian gospodarczych i społeczno-politycznych w regionie południowo-wschodniej Polski, w: S. Marczuk, K.Z. Sowa (red.): *Studia nad transformacją polskiej gospodarki*, t. 1., Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów.

Ministerstwo Gospodarki... 2003

Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, *Informacja o realizacji Programu Aktywizacji Zawodowej Absolwentów „Pierwsza Praca” w roku 2002*, Warszawa, luty (www.mpips.gov.pl).

Narodowy Plan Rozwoju 2004–2006

Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 14 stycznia 2003 roku.

Müller W., Gangl M. 2003

Transitions from Education to Work in Europe, Oxford University Press.

Pomianek T. i in. 2005

Rynek pracy w Polsce i Unii Europejskiej. Raport, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Rzeszów (www.wsiz.rzeszow.pl).

Proces Boloński... 2003

Proces Boloński między Pragą a Berlinem. Raport na Konferencję Ministrów ds. Szkolnictwa Wyższego Krajów Sygnatariuszy Deklaracji Bolońskiej, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa.

Rocznik statystyczny pracy, 2003, GUS, Warszawa.

Roczniki statystyczne województw: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego, 2003, Wojewódzkie Urzędy Statystyczne w Lublinie, Rzeszowie, Białymstoku, Kielcach.

Szkolnictwo... 1991

Szkolnictwo 1990/91, GUS, Warszawa.

Szkoły wyższe... 2003

Szkoły wyższe i ich finanse w 2002 roku, GUS, Warszawa.

Sztanderska U. 2004

Determinanty kształcenia wyższego, w: T. Szapiro (red.): *Mechanizmy kształtujące decyzje edukacyjne*, Szkoła Główna Handlowa, Instytut Problemów Współczesnej Cywilizacji, Warszawa.

Teichler U., Kehm B.M 1996

Ku nowemu rozumieniu relacji między szkolnictwem wyższym a światem pracy, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” nr 7.

Urząd Statystyczny w Rzeszowie 2003

Sytuacja demograficzna w województwie podkarpackim w 2003 r. (www.stat.gov.pl/urzedy/rzesz).

Wójcicka M. 2002

Studia zawodowe w Polsce, Centrum Badań Polityki Naukowej i Szkolnictwa Wyższego, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Założenia Narodowego Planu Rozwoju na lata 2007–2013, 2004

Dokument przygotowany przez Międzyresortowy Zespół do przygotowania Narodowego Planu Rozwoju na lata 2007–2013.